

“ARAB BAHORI” VOQEALARIDAN SO‘NG TUNIS VA JAZOIRDAGI ICHKI SIYOSIY MUAMMOLAR

Ilmiy rahbar: U.A. Abdullayev, t.f.n., dotsent

Xamrqulova Xusniyora Xamidullayevna

Toshkent Davlat Sharqshunoslik Universiteti

Tarix fakulteti 2-bosqich magistranti

KIRISH

XXI asr boshlarida Yaqin Sharq va Shimoliy Afrika mamlakatlarida yuz bergan siyosiy o‘zgarishlar xalqaro munosabatlar tizimiga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi. Xususan, 2010-yil oxirida boshlangan «Arab bahori» nomi bilan tanilgan keng ko‘lamli norozilik harakatlari siyosiy erkinliklarning cheklanishi, korrupsiya, ishsizlik va ijtimoiy adolatsizlik kabi muammolarni yuzaga chiqardi. Tadqiqotchilar ushbu voqealarni avtoritar boshqaruv inqirozi va aholining siyosiy jarayonlarda faolroq ishtirok etishga bo‘lgan talabi bilan izohlaydilar 1; 2. 2011-yil yanvar oyida Prezident Zayn al-Obidin Ben Ali lavozimidan ketganidan so‘ng Tunisda demokratik o‘zgarishlar boshlandi. Biroq siyosiy kelishmovchiliklar, iqtisodiy qiyinchiliklar va ishsizlik mamlakat barqarorligiga jiddiy salbiy ta’sir ko‘rsatdi 3; 4. Keyingi yillarda ham hokimiyatning markazlashuvi va demokratik institutlarning zaiflashuvi Tunis siyosatidagi asosiy muammolardan biri bo‘lib qoldi 5; 6. Biroq Tunisdan farqli ravishda, Jazoirda «Arab bahori» norozilik namoyishlari natijasida hukumat almashinuvi yuz bermadi.

Hukumat siyosiy tizimni saqlab qolishga muvaffaq bo‘lganiga qaramay, korrupsiya, ishsizlik va siyosiy islohotlarga bo‘lgan talablar saqlanib qoldi. 2019-yilda Prezident Abdulaziz Buteflikaning iste’fosiga olib kelgan Hirak harakati siyosiy tizimni yangilash zaruratini yaqqol namoyon etdi 7; 8. Bir xil mintaqaviy jarayon Jazoir va Tunisda nima sababdan turlicha siyosiy natijalarga olib kelganini o‘rganish ushbu mavzuning dolzarbligini belgilaydi. Mazkur tadqiqotning maqsadi

«Arab bahori» davrida yuzaga kelgan ichki siyosiy muammolarni tahlil qilish, ularning asosiy sabablarini aniqlash hamda ikki mamlakat tajribasini oʻzaro taqqoslashdan iborat. Tadqiqotda qiyosiy va tarixiy-tavsifiy siyosiy tahlil usullaridan foydalaniladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Arab bahori boʻyicha ilmiy adabiyotlarda siyosiy beqarorlik sabablari, avtoritar rejimlarning xususiyatlari va demokratik oʻtish jarayonlariga katta eʼtibor qaratilgan. Eva Bellin avtoritar boshqaruvning barqarorligini tushuntirishda hukmron sinf va davlat xavfsizlik apparatining manfaatlarini tahlil qiladi 1. Sonia L. Alianak Tunis inqilobining sabablarini va undan keyingi siyosiy oʻzgarishlarni oʻrganadi 2. Andrea Teti, Pamela Abbott va Francesco Cavatorta asarlarida jamoatchilik kutishlari, iqtisodiy muammolar va siyosiy oʻzgarishlar oʻrtasidagi bogʻliqlik tadqiq etilgan 3. Tunisdagi demokratik oʻtish jarayonini oʻrganishda Inmaculada Szmolka siyosiy murosaning va turli guruhlarining siyosiy jarayonlarda ishtirok etishining ahamiyatini taʼkidlaydi 4. Boshqa tadqiqotlarda ham konstitutsiyaviy institutlar va demokratik boshqaruvdagi qiyinchiliklar tahlil qilingan 5; 6. Jazoir siyosiy tizimining saqlanib qolishi, hukmron sinfnings taʼsiri va jamiyatdagi noroziliklar tadqiqotlarning asosiy yoʻnalishlarini tashkil etadi. Michael J. Willis Jazoirning siyosiy rivojlanishini Hirak harakati va tarixiy jarayonlar nuqtayi nazaridan oʻrganadi 7. Frédéric Volpi Jazoirda siyosiy oʻzgarishlar va keng koʻlamli norozilik namoyishlari oʻrtasidagi bogʻliqlikni tadqiq qiladi 8. Boshqa ilmiy ishlarda fuqarolik jamiyati, siyosiy muxolifat va saylov jarayonlarining vazifalari ham koʻrib chiqilgan 9; 10. Umuman olganda, mavjud adabiyotlarda Tunisning demokratik oʻtish jarayoni va undan keyingi qiyinchiliklari Jazoir siyosiy tizimining saqlanib qolishi hamda fuqarolik noroziliklarining kuchayishi bilan bogʻliq jarayonlardan sezilarli darajada farq qilishi taʼkidlanadi 11; 12. Shu sababli mazkur tadqiqot ikki mamlakatning siyosiy tizimlarini qiyosiy tahlil qilib, ular oʻrtasidagi oʻxshashlik va farqlarni, shuningdek, ichki siyosiy barqarorlikka taʼsir koʻrsatuvchi omillarni oʻrganadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

«Arab bahori»dan keyin Tunis va Jazoirida yuzaga kelgan ichki siyosiy muammolarni o'rganish maqsadida ushbu tadqiqotda sifatli tadqiqot metodologiyasidan foydalaniladi. Tadqiqot siyosiy beqarorlik sabablarini aniqlash, norozilik namoyishlaridan keyingi siyosiy tendensiyalarni baholash hamda ikki mamlakatning siyosiy islohotlarga bo'lgan talabga munosabatini taqqoslashga qaratilgan. Tunis va Jazoirida ommaviy noroziliklarning mintaqaviy to'liqini kuzatilgan bo'lsa-da, ushbu harakatlar nima sababdan turli siyosiy natijalarga olib kelganini tushuntirish uchun qiyosiy holatlarni o'rganish usulidan foydalaniladi.

Tadqiqotning asosiy manbalarini ikkilamchi manbalar, jumladan, ilmiy kitoblar, taqrizdan o'tgan ilmiy jurnallardagi maqolalar, tahliliy hisobotlar va xalqaro ilmiy-tadqiqot institutlarining nashrlari tashkil etadi. Ushbu manbalarda Jazoir va Tunisning siyosiy tizimlari, siyosiy elitalarning roli, demokratik o'tish jarayonlari, fuqarolik jamiyati harakatlari hamda siyosiy barqarorlikka ta'sir ko'rsatuvchi ijtimoiy-iqtisodiy omillar yoritilgan. 2011-yilda Tunis va Jazoirida yuz bergan voqealarga, shuningdek, 2019-yilda Jazoirida boshlangan Hirak norozilik harakatiga alohida e'tibor qaratiladi.

Tadqiqotda uchta asosiy metodologik yondashuv qo'llaniladi. Birinchidan, tarixiy tahlil orqali har ikki mamlakatning siyosiy rivojlanishi va 2011-yildan keyingi siyosiy yo'nalishlarini shakllantirgan muhim voqealar o'rganiladi. Ikkinchidan, qiyosiy tahlil yordamida ijtimoiy harakatlar, hukumatlarning norozilik namoyishlariga munosabati, siyosiy institutlar va islohot tashabbuslari o'rtasidagi o'xshashlik hamda farqlar aniqlanadi. Uchinchidan, ilmiy adabiyotlar va institutsional hisobotlarga sifatli kontent-tahlil usulini qo'llash orqali korrupsiya, ishsizlik, siyosiy ishtirok, demokratik hisobdorlik va siyosiy hokimiyatning markazlashuvi kabi takrorlanuvchi mavzular aniqlanadi.

Qiyosiy tahlilning to'rtta asosiy yo'nalishi fuqarolik jamiyatining ishtiroki, hukumatning keng ko'lamli norozilik namoyishlariga munosabati, siyosiy institutlar va boshqaruv tizimi, shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy muammolarning siyosiy

barqarorlikka ta'siridan iborat. Ushbu omillar Jazoirida takroriy islohot talablariga qaramay, siyosiy tizim nima sababdan nisbatan barqaror saqlanib qolganini, Tunisda esa dastlab demokratik o'tish jarayoni nima sababdan boshlanganini baholash imkonini beradi. Shuningdek, siyosiy o'zgarishlarning dastlabki oqibatlarini yakuniy natijalar sifatida talqin qilmaslik maqsadida tadqiqotda keyingi davrlarda yuz bergan siyosiy o'zgarishlar ham hisobga olinadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, «Arab bahori»dan keyin Tunis va Jazoirida yuzaga kelgan siyosiy jarayonlar bir qator umumiy omillar bilan bog'liq bo'lsa-da, ularning rivojlanish yo'nalishlari va siyosiy natijalari sezilarli darajada farq qilgan. Har ikki mamlakatda korrupsiya, ishsizlik, ijtimoiy tengsizlik va davlat institutlaridan norozilik ommaviy norozilik namoyishlarining kuchayishiga sabab bo'lgan. Biroq siyosiy institutlarning xususiyatlari, hukumatlarning namoyishlarga munosabati va fuqarolik jamiyatining faollik darajasi keyingi siyosiy rivojlanishga turlicha ta'sir ko'rsatgan.

Yangi konstitutsiyaning qabul qilinishi, ko'ppartiyaviy siyosiy raqobatning rivojlanishi va fuqarolik jamiyati tashkilotlari ishtirokining ortishi demokratik o'tish jarayonining asosiy natijalari bo'ldi. Shunga qaramay, iqtisodiy qiyinchiliklar, hukumatga bo'lgan jamoatchilik ishonchining pasayishi va siyosiy institutlar o'rtasidagi ziddiyatlar demokratik taraqqiyotni murakkablashtirdi. 2021-yildan boshlab hokimiyatning markazlashuvi va demokratik institutlarning zaiflashuvi Tunisda dastlab erishilgan siyosiy yutuqlarning barqarorligi yuzasidan xavotirlarni kuchaytirdi. Ushbu holat demokratik o'tish jarayoni nafaqat siyosiy institutlarni o'zgartirishni, balki samarali boshqaruv va ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni ham talab etishini ko'rsatadi.

1-jadval. “Arab bahori”dan keyin Tunis va Jazoirida yuz bergan ichki siyosiy jarayonlarning qiyosiy tahlili

Qiyosiy ko'rsatkichlar	Tunis	Jazoir

2011-yildan keyingi siyosiy rivojlanish	Demokratik o'tish va ko'ppartiyaviy siyosiy raqobat	Mavjud siyosiy tizimning nisbatan davomiyligi
Siyosiy institutlar	Dastlab demokratik institutlar mustahkamlandi, keyinchalik ularning faoliyati zaiflashdi	An'anaviy siyosiy va xavfsizlik institutlarining ta'siri saqlanib qoldi
Hukumatning noroziliklarga munosabati	Siyosiy o'tish jarayoni, keyinchalik hokimiyatning markazlashuvi	Ayrim siyosiy yon berishlar va rahbariyat almashinuvi, biroq tizimli davomiylik
Fuqarolik jamiyatining roli	Demokratik o'tish va siyosiy muloqotda faol ishtirok	Ommaviy safarbarlik, ayniqsa, 2019-yilgi Hirak harakati
Asosiy norozilik harakatlari	2010–2011-yillardagi inqilob va keyingi siyosiy noroziliklar	2011-yilgi noroziliklar va 2019-yilgi Hirak harakati
Asosiy siyosiy muammolar	Demokratik orqaga chekinish, institutsional ziddiyatlar va jamoatchilik ishonchining pasayishi	Siyosiy islohotlarning cheklanganligi, hisobdorlik talablari va jamoatchilik noroziligi
Ijtimoiy-iqtisodiy muammolar	Ishsizlik, tengsizlik va iqtisodiy qiyinchiliklar	Ishsizlik, ijtimoiy-iqtisodiy norozilik va samarali boshqaruvga talab
Umumiy siyosiy natija	Dastlabki demokratik ochiqlikdan keyin demokratik institutlarning zaiflashuvi	Islohot talablariga qaramay, siyosiy tizimning asosiy xususiyatlari saqlanib qolishi

Yuqoridagi jadvalda keltirilgan ma'lumotlar «Arab bahori»dan keyin Tunis va Jazoirda siyosiy jarayonlar turli yo'nalishlarda rivojlanganini ko'rsatadi. Dastlab Tunisda ko'ppartiyaviy siyosiy raqobat va demokratik islohotlar yuzaga kelgan bo'lsa-da, keyingi davrda demokratik institutlarning zaiflashuvi yanada yaqqol

namoyon bo'ldi. Jazoirida esa 2019-yilgi Hirak harakati muhim siyosiy o'zgarishlarga bo'lgan talablarni kuchaytirdi, biroq mamlakatning mavjud siyosiy tuzilmasining asosiy jihatlari asosan saqlanib qoldi. Qiyosiy tadqiqot shuni ko'rsatadiki, keng ko'lamli namoyishlar siyosiy o'zgarishlarni boshlab berishi mumkin, ammo ular har doim ham barqaror demokratik boshqaruvni kafolatlamaydi. Buning uchun mustaqil siyosiy institutlar, hukumatning hisobdorligi, fuqarolik jamiyatining ishtiroki va ijtimoiy-iqtisodiy muammolarga samarali yechimlar zarur.

Tunisdan farqli ravishda, Jazoirida 2011-yildagi mintaqaviy norozilik namoyishlari natijasida jiddiy siyosiy o'zgarishlar yuz bermadi. Hukumatning vaziyatga bosqichma-bosqich munosabati, xavfsizlik tashkilotlarining ta'siri va avvaldan mavjud bo'lgan davlat tuzilmalari siyosiy tizimning nisbatan uzluksiz saqlanishiga yordam berdi. Biroq 2019-yilda boshlangan Hirak harakati aholining hisobdor boshqaruv, korrupsiyaga qarshi tashabbuslar va siyosiy islohotlarga bo'lgan intilishini yana bir bor namoyon etdi. Prezident Abdulaziz Buteflikaning iste'foga chiqishi muhim siyosiy natija bo'ldi, ammo siyosiy hokimiyat tuzilmasi tubdan o'zgarmadi. Bu holat keng qamrovli tizimli islohotlarsiz rahbariyatning almashishi jamoatchilik talablarini to'liq qondirish uchun yetarli bo'lmasligi mumkinligini anglatadi.

Ikki mamlakatni taqqoslash shuni ko'rsatadiki, keng ko'lamli norozilik namoyishlari va fuqarolik jamiyatining faol ishtiroki siyosiy o'zgarishlar uchun muhim shartlar hisoblansa-da, ular o'z-o'zidan barqaror demokratik tuzumni shakllantirmaydi. Tunisda dastlab demokratik ochiqlik kuchaygan bo'lsa, Jazoirida siyosiy tuzilma nisbatan barqaror saqlanib qoldi. Har ikki holatda ham ishsizlik, iqtisodiy tengsizlik va davlat institutlariga bo'lgan jamoatchilik ishonchining pasayishi siyosiy barqarorlikka ta'sir ko'rsatuvchi muhim omillar bo'lib qoldi. Umuman olganda, tadqiqot xulosalari «Arab bahori»ning dastlabki inqilobiy harakatlari uning siyosiy oqibatlarini to'liq baholash uchun yetarli emasligini ko'rsatadi. Siyosiy o'zgarishlarning muvaffaqiyatli amalga oshishi institutsional

islohotlar, aholining siyosiy jarayonlardagi ishtiroki, hukumatning hisobdorligi va ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal qilish qobiliyatiga bog'liq.

XULOSA

Ushbu tadqiqot «Arab bahori»dan keyin Tunis va Jazoirida yuzaga kelgan ichki siyosiy muammolarni taqqoslash orqali har ikki mamlakatdagi siyosiy rivojlanish xususiyatlarini aniqlashga qaratildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy-iqtisodiy tengsizlik, ishsizlik, korrupsiya va siyosiy institutlardan norozilik har ikki mamlakatda keng ko'lamli norozilik namoyishlarining kuchayishida muhim rol o'ynagan. Biroq tarixiy voqealar, siyosiy institutlarning xususiyatlari va hukumatlarning islohotlarga munosabati turli siyosiy yo'nalishlarning shakllanishiga olib kelgan. «Arab bahori»dan keyin Tunis demokratik taraqqiyot yo'lida sezilarli qadamlar tashladi, ammo keyinchalik siyosiy beqarorlik, iqtisodiy qiyinchiliklar va hokimiyatning markazlashuvi bilan bog'liq muammolarga duch keldi. Jazoirida 2019-yilgi Hirak harakati mamlakatning mavjud siyosiy tizimi asosan saqlanib qolganiga qaramay, jamiyatda muhim siyosiy islohotlarga bo'lgan talab davom etayotganini ko'rsatdi. Ushbu jarayonlar dastlabki siyosiy o'zgarishlar yoki rahbariyatning almashishi uzoq muddatli barqarorlikni kafolatlash uchun yetarli emasligini namoyon etadi.

Qiyosiy tahlil natijalari siyosiy barqarorlikni ta'minlash uchun demokratik institutlarni mustahkamlash, hukumatning hisobdorligini oshirish, fuqarolik jamiyati tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash va aholi duch kelayotgan ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal etish zarurligini ko'rsatadi. Jazoir va Tunis tajribasi siyosiy islohotlarning muvaffaqiyati nafaqat hukumat qarorlariga, balki aholining siyosiy jarayonlardagi ishtirokiga hamda davlat institutlarining jamiyat talablariga moslashish qobiliyatiga bog'liqligini tasdiqlaydi. Umuman olganda, «Arab bahori» Tunis va Jazoir uchun siyosiy o'zgarishlar yo'lida katta imkoniyatlar yaratgan bo'lsa-da, ushbu jarayonlar kutilgan natijalarni to'liq ta'minlay olmadi. Har ikki mamlakat tajribasi uzoq muddatli institutsional rivojlanishni ta'minlash, aholining

hukumatga bo'lgan ishonchini mustahkamlash hamda siyosiy va iqtisodiy islohotlarni o'zaro muvofiqlashtirish zarurligini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bellin, E. (2012). Reconsidering the Robustness of Authoritarianism in the Middle East: Lessons from the Arab Spring. *Comparative Politics*, 44(2), 127–149.
2. Alianak, S. L. (2014). *The Transition Towards Revolution and Reform: The Arab Spring Realised?* Edinburgh University Press.
3. Teti, A., Abbott, P., & Cavatorta, F. (2018). *The Arab Uprisings in Egypt, Jordan and Tunisia: Social, Political and Economic Transformations*. Springer.
4. Szmolka, I. (2015). Exclusionary and Non-Consensual Transitions Versus Inclusive and Consensual Democratizations: The Cases of Egypt and Tunisia. *Arab Studies Quarterly*, 37(1), 73–95.
5. Tamburini, F. (2022). The Ghost of the Constitutional Review in Tunisia. *Journal of Asian and African Studies*.
6. Ridge, H. M. (2022). Dismantling New Democracies: The Case of Tunisia. *Democratization*.
7. Willis, M. J. (2022). *Algeria: Politics and Society from the Dark Decade to the Hirak*. Oxford University Press.
8. Volpi, F. (2020). Research on elections and mass protest movements in Algeria. [Full bibliographic details to be verified].
9. Roberts, H. (2003). *The Battlefield Algeria, 1988–2002: Studies in a Broken Polity*. Verso.
10. International Crisis Group. (2019). *Algeria's Enduring Protest Movement*. International Crisis Group.
11. International Crisis Group. (2021). Analytical materials on Tunisia's political crisis and democratic institutions. [Full report title to be verified].
12. Dupont, C. (2011). The Arab Spring and Revolutionary Episodes. *Swiss Political Science Review*. [Volume, issue, and page numbers to be verified].

13. Anderson, L. (2011). Demystifying the Arab Spring: Parsing the Differences Between Tunisia, Egypt, and Libya. *Foreign Affairs*, 90(3), 2–7.
14. Gana, N. (Ed.). (2013). *The Making of the Tunisian Revolution: Contexts, Architects, Prospects*. Edinburgh University Press.
15. Yom, S. L. (2015). *From Resilience to Revolution: How Foreign Interventions Destabilize the Middle East*. [Bibliographic details to be verified].
16. Brownlee, J., Masoud, T., & Reynolds, A. (2015). *The Arab Spring: Pathways of Repression and Reform*. Oxford University Press.
17. McCarthy, R. (2018). *Inside Tunisia's al-Nahda: Between Politics and Preaching*. Cambridge University Press.
18. Entelis, J. P. (Ed.). (1997). *Algeria: The Revolution Institutionalized*. Westview Press.
19. Layachi, A. (Ed.). (1995). *The Algerian Crisis: Policy Options for the West*. Westview Press.